

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΤΗΝ Α' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ*

Α.Β. ΜΟΥΜΤΖΑΚΗΣ

Η εισήγηση περιλαμβάνει μερικές γενικές σκέψεις για το μάθημα και μερικές ειδικότερες για κάθε μέρος των εννοιών του βιβλίου. Έτσι σε κάποια σημεία αναλαμβάνονται ορισμένες από τις παρατηρήσεις των «Οδηγιών για τη διδακτέα ύλη και τη διδασκαλία των μαθημάτων...» του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, είτε για να τονιστούν ιδιαίτερα είτε για να αναλυθούν περισσότερο.

Πρώτα μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις:

1. Η Αρχαιομάθεια δεν πρέπει να θεωρείται μόνο, ούτε κυρίως, η γνώση της γραμματικής και του συντακτικού. Η γνώση αυτή είναι υπηρετική της ερμηνείας και της μετάφρασης και δεν αποτελεί αυτοτελή επιδίωξη, όπως συνέβαινε παλαιότερα όχι μόνο στα αρχαία αλλά και στα νέα ελληνικά –σε όσες περιπτώσεις διδασκόταν η νεοελληνική γλώσσα.

2. Τα βοηθητικά βιβλία αναφοράς (Γραμματική, Συντακτικό) είναι απαραίτητα για μια συλλειτουργική και όχι απλώς συμπληρωματική χρήση. Δηλαδή χρειάζονται για τη διδασκαλία ταυτόχρονα και παράλληλα με το βιβλίο των Αρχαίων Ελληνικών και όχι για να παραπέμπονται σ' αυτά οι μαθητές για επαύξηση των γνώσεών τους. Είναι συνεπώς απαραίτητο κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος να τα έχει ο μαθητής δίπλα του και να τα συμβουλευεται συνεχώς. Όχι βέβαια για να αποστηθίσει όλους τους τύπους ή κανόνες που περιλαμβάνουν, αλλά για να κατανοεί καν να ερμηνεύει τα κείμενα.

3. Το μάθημα πρέπει να γίνεται κατά έναν τρόπο σπουδαστηρίου: με συνεχή συνεργασία των μαθητών, με αναζητήσεις στα βοηθητικά βιβλία και στα κείμενα που ήδη διδάχτηκαν, με προσπάθεια να ανακαλύπτονται ετυμολογικές σχέσεις ή σημασιολογικές διαφορές με λέξεις της νέας ελληνικής, με προσπάθεια επίσης, να απαντούν οι μαθητές σε απλές ερωτήσεις, με φράσεις της αρχαίας ελληνικής αυτούσιες από τα κείμενα ή κατασκευασμένες με ελάχιστες αλλαγές π.χ. αριθμού ή προσώπου κτλ. Το τελευταίο, όσο και αν φαίνεται δύσκολο, δεν είναι, αν οι μαθητές κρατούν ανοιχτά τα βιβλία, έχουν ήδη μεταφράσει το κείμενο και καλούνται να απαντήσουν σε εύκολες ερωτήσεις προσαρμοσμένες στο αρχαίο κείμενο. Οι συσχετίσεις επίσης νέων λέξεων με λέξεις που ήδη γνώρισαν ή συντάξεων της αρχαίας με συντάξεις της νέας ελληνικής, και άλλον τρόπον που οι ίδιοι μαθητές ανακαλύπτουν, ποικίλλουν το μάθημα, το κάνουν δημιουργικότερο και βοηθούν στην αποτελεσματικότερη προσέγγιση των κειμένων και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους.

4. Η διδασκαλία πρέπει να προσπαθεί να κάνει το μάθημα και αποδοτικό γνωστικά, αλλά επίσης ευχάριστο και ελκυστικό - την ίδια προσπάθεια κάνει και το βιβλίο με την επιλογή των κειμένων, τις εικόνες, τους πίνακες ή γενικότερα με την εκτύπωση του - και μάλιστα από την αρχή. Και η αρχή έχει πολύ μεγάλη σημασία. Ο μαθητής έρχεται για πρώτη φορά σε άμεση επικοινωνία – χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου μεταφραστή – με την αρχαία γλώσσα. Έχει ακούσει όχι μόνο για την αξία της κτλ. αλλά και για τις δυσκολίες της. Γι' αυτό η ευνοϊκή ψυχολογική του διάθεση δεν έχει μικρότερη σημασία από την όποια επιστημονική πληρότητα σε λεπτομέρειες ενός θέματος, και μάλιστα στην αρχή της απασχόλησής του με την αρχαία γλώσσα στο πρωτότυπο. Είναι γνωστό ότι συχνά πολλοί μαθητές αντιπαθούν ένα μάθημα όχι εξαιτίας του περιεχομένου και των σκοπών που

επιδιώκει το μάθημα, αλλά εξαιτίας της διδακτικής του. Και αυτό ίσχυσε ίσως κατεξοχήν για το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών.

5. Όσοι διδάσκουν το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών ας μην παραβλέπουν ότι δύσκολα απαλλάσσεται ένας δάσκαλος από τη συνήθεια μιας παραδοσιακής διδασκαλίας, είτε την εφάρμοσε ως καθηγητής είτε ως μαθητής, η οποία απέβλεπε περισσότερο στη γραμματική ή το συντακτικό και λιγότερο στα κείμενα. Πάντως σε κάθε διδασκαλία, οποιουδήποτε μαθήματος – φιλολογικού τουλάχιστο – για να πείσεις, είτε ως προς το περιεχόμενο είτε ως προς τη μέθοδο, πρέπει πρώτα εσύ ο ίδιος να έχεις πειστεί γι' αυτό. Διαφορετικά κάπου θα προδοθείς. Θα σε προδώσουν οι λέξεις σου ή συνήθως η συμπεριφορά σου.

Καθεμιά από τις 50 διδακτικές ενότητες του βιβλίου περιλαμβάνει τρία μέρη» Α', Β', Γ'.

Στο Α' σκοπός της διδασκαλίας είναι να προσεγγίσουν οι μαθητές τον αρχαίο λόγο, με τη βοήθεια ενός αυτοτελούς κειμένου και μερικών άλλων κατάλληλων χωρίων από αρχαία κείμενα, και μαζί να εξοικειωθούν και να διακρίνουν μερικά γραμματικο-συντακτικά φαινόμενα που έχουν κατανεμηθεί στην ενότητα, και μόνον αυτά. Ο καθηγητής πρέπει ως προς τη σειρά και την ποσότητα της διδακτέας ύλης να ακολουθεί με ακρίβεια το βιβλίο. Συστηματική αλλαγή της σειράς, Άλλη νομή της ύλης, αδικαιολόγητες προσθήκες γραμματικών ή συντακτικών λεπτομερειών ποσοτικής και όχι ερμηνευτικής σημασίας, και το μάθημα ουσιαστικά δε βοηθούν και το βιβλίο ακούσια καταστρατηγούν. Για να αποφευχθούν αυτά ή παρόμοια λάθη θα βοηθήσει πολύ η αυτονόητη άλλωστε πρόνοια, να γνωρίσει ο καθηγητής πριν να το διδάξει όλο το σχολικό βιβλίο.

Οι μαθητές όταν θα κατανοούν την αρχαία φράση και θα τη μεταφράζουν δε σημαίνει ότι πρέπει, χωρίς ανάγκη, να έχουν περάσει πρώτα από τη γραμματική ή τη συντακτική της ανάλυση. Από τη γραμματική ή το συντακτικό διδάσκουμε συστηματικά μόνο όσα καθορίζει η ενότητα – χωρίς βέβαια αυτό να αποκλείει κάποιες απαντήσεις σε εύλογες ερωτήσεις των μαθητών. Στην ενότητα 3 π.χ. το γενέσθαι θα μάθουν οι μαθητές ότι σημαίνει ότι έγινε, όπως ακριβώς δίνεται και στα ερμηνευτικά σχόλια, και όχι ότι είναι επιπλέον ειδικό απαρέμφατο, ενός ρήματος με αυτούς τους αρχικούς χρόνους κτλ. Η ερμηνευτική προσπάθεια και διάθεση του μαθητή δεν πρέπει να ανακόπτεται με γραμματικοσυντακτικές λεπτομέρειες που εκείνη τη στιγμή δεν του χρειάζονται. Όταν θα δυσκολευτεί να κατανοήσει μια φράση, τότε θα ζητήσει π.χ. τη βοήθεια του συντακτικού και έτσι θα συνειδητοποιήσει ακριβέστερα και το ρόλο του τελευταίου.

Η προσέγγιση των κειμένων στο Α' γίνεται με συνολική ανάγνωση την πρώτη φορά από τον καθηγητή. Κανένας άλλος στην τάξη δεν μπορεί να διαβάσει σωστότερα ένα κείμενο γιατί, τουλάχιστο, ο καθηγητής το έχει προετοιμάσει με επιμέλεια. Η ανάγνωση του καθηγητή είναι η πρώτη επικοινωνία των μαθητών με το αρχαίο κείμενο και είναι γνωστό πόσο βασικό στοιχείο ερμηνείας αποτελεί μια σωστή ανάγνωση ενός κειμένου.

Έπειτα η εργασία στο κείμενο προχωρεί με την ερμηνεία και τη μετάφραση κατά περίοδο ή ημιπερίοδο, χωρίς βέβαια να προηγείται πάντοτε χωρίς ιδιαίτερο λόγο η γραμματική και η συντακτική ανάλυση. Αυτό το τελευταίο δεν ήταν σπάνιο -και ίσως όχι μόνο παλαιότερα σε πολλές διδασκαλίες από καθηγητές που ακολουθούσαν μια μέθοδο του μαθήματος προτεινόμενη από τις παλαιότερες διδακτικές.

Στο τέλος του Α1 δίνεται μία (ή σπάνια δύο ερωτήσεις) για να βοηθηθεί ο μαθητής να ελέγξει αν κατανόησε κάποια βασικά νοήματα του κειμένου και όχι βέβαια για να αποτελέσει αφορμή για μια συζήτηση πολιτιστικού ή άλλου περιεχομένου, αφού το μάθημα είναι κυρίως γλωσσικό με την ευρύτερη σημασία του όρου. Το κείμενο δεν αποτελεί το έναυσμα για την επεξεργασία κάποιων άλλων θεμάτων αλλά είναι το ίδιο το κύριο θέμα για επεξεργασία και μελέτη.

Είναι χρήσιμη λεκτική άσκηση να απαντούν οι μαθητές στην ερώτηση του Α1 χρησιμοποιώντας φράσεις της αρχαίας ελληνικής που τις παίρνουν από το κείμενο τους έστω ελαφρώς αλλαγμένες.

Στο Α2 γίνεται η ίδια μεταφραστική εργασία, όπως στο Α2, αλλά εδώ, όπως είναι εύλογο, η γραμματικοσυντακτική διδασκαλία βρίσκει μεγαλύτερη βοήθεια, αφού εδώ υπάρχουν συγκεντρωμένα περισσότερα παραδείγματα των φαινομένων της γραμματικής ή του συντακτικού που αντιστοιχούν στην ενότητα. Γι' αυτό δεν αποκλείεται, κάποτε το Α2 να διδαχτεί μαζί ή μετά το Β' της ενότητας, κάτι που ασφαλώς δεν μπορεί να γίνει με το Α1, αφού αυτό που προέχει στη διδασκαλία του μαθήματος δεν είναι η γραμματική ή το συντακτικό, τα βοηθητικά μαθήματα, αλλά τα ίδια τα αρχαία κείμενα, για την κατανόηση και τη μετάφρασή τους.

Το Β' διδάσκεται πάντοτε με ανοιχτά τα βιβλία αναφοράς, δηλαδή τη Γραμματική και το Συντακτικό της αρχαίας γλώσσας, όπως άλλωστε μελετούσαν πάντοτε ένα άγνωστο αρχαίο κείμενο όλοι- εκτός... από τους μαθητές μας. Η χρήση αυτών των βιβλίων δεν έχει κυρίως συμπληρωματικό χαρακτήρα αλλά συλλειτουργικό. Δεν τα χρησιμοποιούν οι μαθητές, για να επαυξήσουν τις γνώσεις τους αλλά για να βοηθηθούν στην κατανόηση ή μετάφραση κάποιας πρότασης, στη λύση των ασκήσεων κτλ. που θα ήταν δύσκολο ή αδύνατο να επιτύχουν χωρίς να συμβουλευτούν αυτά τα βιβλία. Το βιβλίο των Αρχαίων Ελληνικών –στη νέα μορφή του– δεν μπορεί να υποκαταστήσει τα δύο βοηθητικά βιβλία, έστω και αν επαναλαμβάνει αρκετά σημεία τους είτε διευκρινίζοντάς τα περισσότερα είτε επαναλαμβάνοντάς τα για ιδιαίτερη επισήμανση είτε παρουσιάζοντάς τα από άλλη οπτική γωνία.

Στο Β' της ενότητας δεν επιδιώκεται η απομνημόνευση των γραμματικών τύπων ή των συντακτικών κανόνων, με τελικό σκοπό π.χ. να αναπαράγει ο μαθητής κάποιους τύπους ενός ρήματος σε οποιοδήποτε χρόνο ή έγκλιση, κατά τον τρόπο των γνωστών χρονικών ή εγκλιτικών αντικαταστάσεων κτλ., κάτι που θα ήταν επιτέλους χρήσιμο αν επρόκειτο να γράψουν οι μαθητές ένα κείμενο αντίστροφο ή, το λιγότερο, ένα αρχαίο κείμενο με υπαγόρευση.

Κυρίως εδώ ενδιαφέρει να αναγνωρίσει ο μαθητής τους τύπους που συναντά και από τη γραμματική και από τη σημασιολογική πλευρά, να μπορεί να κάνει τις αναγκαίες συσχετίσεις με άλλους τύπους ή άλλες σημασίες, ώστε να ενισχύεται ουσιαστικά στην προσέγγιση του αρχαίου κειμένου. Η λύση των ασκήσεων του βιβλίου και η άλλη εξάσκησή του με προφορικό ή γραπτό τρόπο σε γραμματικούς τύπους των κειμένων, η καθημερινή χρήση της γραμματικής και η εξοικείωσή του με τη μορφή των λέξεων που επιδιώκεται με κάθε τρόπο, είναι η βασική και, όταν επιδιώκεται ανελλιπώς, η επαρκής διαδικασία για την απόκτηση και την εφαρμογή των απαραίτητων γνώσεων της Γραμματικής.

Με αυτό τον τρόπο διδασκαλίας της Γραμματικής ο μαθητής ίσως δε θα συγκρατεί πολλές γραμματικές λεπτομέρειες, με αυτοτελή σημασία ανεξάρτητα από συγκεκριμένα κείμενα απλά και ορισμένα, αλλά θα έχει εξοικειωθεί με βασικές γραμματικές γνώσεις που έχουν λειτουργική σημασία και που θα μπορεί να τις χρησιμοποιεί για τη συγκεκριμένη εργασία του, που είναι η κατανόηση και έπειτα η μετάφραση ενός απλού αρχαίου κειμένου.

Για τους συγκεκριμένους σκοπούς του μαθήματος κάποιες βασικές γνώσεις της Γραμματικής και του Συντακτικού έχουν πολύ μεγαλύτερη λειτουργική χρησιμότητα από πολλές γνώσεις λεπτομερειών. Όταν άλλωστε δε γίνεται επιλογή των εντελώς χρήσιμων γνώσεων, από άλλες λιγότερο χρήσιμες και περισσότερο λεπτομερειακές, αυτό ζημιώνει φυσικά τις χρήσιμες γνώσεις και τελικά το αποτέλεσμα της αρχαιομάθειας. Η συχνή και προσεκτική εφαρμογή θα οδηγήσει το μαθητή αβίαστα στην απόκτηση γνώσεων, ίσως όχι εξειδικευμένων και εντυπωσιακών ποσοτικά, αλλά τόσων όσες μπορούν να αποτελούν μια βάση –που είναι ασφαλώς απαραίτητη– για την προσέγγιση βατών και ορισμένων αρχαίων κειμένων. Το μάθημα βέβαια δεν μπορεί να αποβλέπει, στη γνώση –έτσι αόριστα και ανεδαφικά– της αρχαίας γλώσσας, που σημαίνει την ερμηνεία οποιουδήποτε αρχαίου κειμένου.

Την επιλογή στα κεφάλαια της Γραμματικής και του Συντακτικού δεν την επιβάλλει μόνο η ανάγκη του περιορισμένου χρόνου που διαθέτει το πρόγραμμα για το μάθημα, αλλά και η σωστή διδακτική διαδικασία για τους σκοπούς του μαθήματος. Η κατάλληλη επιλογή βοηθάει, το μαθητή να προσεγγίσει ταχύτερα και αποτελεσματικότερα τους σκοπούς αυτούς αλλά και συνεπέστερα. Δεν έχει π.χ. την ίδια πρακτική αξία για την κατανόηση και τη μετάφραση η γνώση των συνδετικών ρημάτων της αρχαίας, με τη γνώση σε ποια πτώση βρίσκεται το υποκείμενο της μετοχής. Η πρώτη μας δίνει τη δυνατότητα να ονομάσουμε απλώς έναν όρο συντακτικά, ενώ η δεύτερη να κατανοήσουμε μια φράση. Επίσης συχνά είναι χωρίς καμιά σημασία για την ερμηνεία να απομνημονεύσουν οι μαθητές τα είδη της προσδιοριστικής γενικής (γενική κτητική, του δημιουργού, της ιδιότητας κτλ.), όχι όμως και να μάθουν οι μαθητές ότι ένα ρήμα που σημαίνει φροντίζω παίρνει το αντικείμενό του όχι σε αιτιατική –όπως στα νέα ελληνικά– αλλά σε γενική κτλ. Δεν αποτελούν όλες οι γραμματοσυντακτικές γνώσεις "γνώσεις-κλειδιά". Δεν έχουν δηλαδή την ίδια πρακτική αξία για την ερμηνεία ενός αρχαίου κειμένου.

Κάτι ανάλογο μπορεί να παρατηρήσει κανείς και στα κεφάλαια της Γραμματικής. Δεν είναι απαραίτητο να ασκηθεί ο μαθητής σε κάποιους τύπους που δε θα τους συναντήσει ποτέ στα ορισμένα σχολικά κείμενα ή θα τους συναντήσει σπάνια. Όταν τους συναντήσει, τότε μπορεί να συμβουλευθεί τη Γραμματική του.

Το βιβλίο τελικά προτείνει με σαφήνεια έναν τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος, που είναι ανάγκη να τον ακολουθεί ο καθηγητής. Είναι αυτονόητο ότι κάθε καθηγητής επιμένει λιγότερο ή περισσότερο κάπου σε σχέση με έναν άλλον, αλλά οι επιλογές του δεν πρέπει να διαφοροποιούν τις κατευθύνσεις του βιβλίου, είτε από υπερβολικό ζήλο για την ποσοτική πλευρά του μαθήματος είτε από φόβο για τις συνέπειες κάποιων ελλείψεων για τους μαθητές στην Γ' λυκείου, όπου όμως το πρόγραμμα παρέχει επαρκή χρόνο για τα Αρχαία Ελληνικά.

Ως προς τις ασκήσεις του βιβλίου –κρίνεται καλό να μεταφράζονται όλες από τους μαθητές– μπορεί ο καθηγητής, όταν του είναι εντελώς αδύνατο να επεξεργαστεί αναλυτικά όλες τις ασκήσεις, ανάλογα με το χρόνο και τις ανάγκες της τάξης του, να επεξεργάζεται στην τάξη ένα μέρος από τα παραδείγματα μιας άσκησης και τα υπόλοιπα

να δίνονται ως εργασία των μαθητών στο σπίτι, όπου υπάρχει η δυνατότητα της αυτενέργειας.

Στο Γ' ο μαθητής ασκείται κυρίως στις λέξεις και στις φράσεις της αρχαίας γλώσσας. Άλλωστε το βιβλίο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην άσκηση των μαθητών στις λέξεις, στις φράσεις και στα κείμενα.

Στο Γ' δεν προστίθεται νέα ύλη και το μέρος αυτό της διδακτικής ενότητας μπορεί να θεωρηθεί σαν μια προσπάθεια επαύξησης των γνώσεων και ελεύθερης άσκησης των μαθητών –όταν αρχίσουν να αποδέχονται το νέο μάθημα.

Στο Γ' επίσης, με αφορμή μια λέξη του κειμένου, δίνεται μια ομάδα –κάποτε περισσότερες– ομόρριζων λέξεων που απαντούν και στην αρχαία και στη νέα ελληνική με ίδια ή αλλαγμένη τη σημασία τους. Αυτό δεν αποκλείει τον καθηγητή να κάνει κάτι ανάλογο και για μιαν άλλη λέξη, από αυτές που δεν είναι σπάνιες και που διατηρήθηκαν και στη νέα γλώσσα. Αυτή η ετυμολογική αναζήτηση και συσχέτιση κάποιων λέξεων ευχαριστεί τους μαθητές, αρκεί να μη φορτώνεται το μάθημα με περιπτώσεις που είναι αμφίβολες ή δεν τους εντυπωσιάζουν.

Η εργασία των κειμένων στο Γ' μπορεί να αποβλέπει –ανάλογα με τις ανάγκες της τάξης– όχι πάντοτε σε μια λεπτομερειακή μετάφραση, όπως κάνουμε στο Α', αλλά σε μια ακριβή κατανόηση του κειμένου, κάτι που ελέγχεται με μερικές εύστοχες ερωτήσεις, όπως συμβαίνει με τη διδασκαλία των ξένων γλωσσών στα σχολεία μας. Δεν πρέπει να θεωρείται χωρίς αξία για την αρχαιομάθεια των μαθητών μας η ανάγνωση και κατανόηση μόνο των αρχαίων κειμένων, έστω δηλαδή και αν δε συνοδεύεται από μια ακριβολογημένη και πλήρη νεοελληνική μετάφραση.

Στις 5 «Ανακεφαλαιώσεις» δίνονται συγκεντρωμένα τα κεφάλαια της Γραμματικής και του Συντακτικού, που αναλύθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Ο καθηγητής έχει σημειώσει ήδη τις δυσκολίες και τις ελλείψεις των μαθητών από τα προηγούμενα, και εδώ, στις Ανακεφαλαιώσεις, επιμένει στην επανάληψη των σχετικών γραμματικοσυντακτικών στοιχείων, παράλληλα και με την άσκηση μετάφρασης ή μόνο προσεκτικής κατανόησης των κειμένων. Το τελευταίο θεωρείται πάντοτε βασική επιδίωξη του μαθήματος των Αρχαίων Ελληνικών και από την Α' λυκείου.

* Η εργασία αυτή με μια αναλυτικότερη μορφή παρουσιάστηκε ως εισήγηση στο σεμινάριο των νεοδιορισμένων καθηγητών στο Σουφλί στις 26-6-1987.

* δημοσίευση στο περιοδικό Θέματα τ. 3/1987-88, έκδοση για τους φιλόλογους Γυμνασίων και Λυκείων του ν. Δράμας, που έβγαине με φροντίδα του Α. Β. Μουμτζάκη. Γραφείο Σχολικού Συμβούλου Φιλολόγων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Δράμας.